

DUHOVNA KULTURA SODOBNE POLJSKE

L iteratura in likovna umetnost, filozofija in publicistika, te štiri z življenjem najožje zvezane panoge duhovne kulture, so, kolikor so pristne, neposreden in veren izraz duhovnega življenja narodov. Vsak čas si izbira z instinktivno nujnostjo smeri, ki jih potrebuje, življenje si jih tudi samo ustvarja take in tam, kjer so mu potrebne za njegove, v ozki sodobnosti še ne vidne namene. Zato je duhovna kultura naroda lahko oboje, zrcalo in slutnja. Slutnja, znanilo nečesa, kar se pripravlja in zato usmerjena v bodočnost in široki sodobnosti nerazumljiva — zrcalo tega, kar narod v širokih plasteh čuvstvuje in doživlja, podoba stanja, ki je posledica znanih ali otipljivih predpogojev v zgodovini in zato po vsem občutju nujna, razumljiva in potrebna sestavina danega življenja. Kadar je kultura zrcalo, je njena vloga pasivna, konservativna, samozadovoljna, — kadar je slutnja, je njena vloga aktivna, borbena, revolucionarna, vest izprašujoča. Zgodovina poljske novejšje kulture kaže polno zgovornih primerov za aktivno vlogo kulture, posebno likovno in besedno umetniške, filozofije in publicistike v življenju naroda. Na drugi strani pa nam njeno razvojno stanje nič manj nazorno ne kaže, kako naglo postanejo neaktualne kulturne vrednote, ki jih je življenje ustvarilo za drugačne oblike, v tem primeru za namene, ki so bili po svetovni vojni naenkrat doseženi in uresničeni.

Življenje moremo opazovati samo v momentih, v prerezih. In bistvo teh momentov, teh prerezov skozi neprestano se prelivajočo življenjsko reko je, da nam kažejo vselej življenje v celoti, četudi so zajeli samo najmanjši njegov del. Vsak tak prerez je namreč neizmerno kompliciran, ker vsebuje elemente celega življenja, tistega, ki odмира prav tako kakor onega, ki prihaja in nastaja. In v obeh smereh je pogled na sodobno poljsko kulturo neizmerno poučen.

Brez poznanja nekih zgodovinskih predpogojev pa bi nam bila sodobnost poljske kulture nerazumljiva, njena posebnost, njena slovanska rasnost bi se pod videzom svetovnosti izgubila. Zato čutim potrebo, da te zgodovinske momente na kratko ugotovim.

Dva preloma sta v dosedanji poljski zgodovini osnovno važna za obraz sodobne kulturne Poljske, propad poljske državnosti v XVIII. stol. in vstajenje nove Poljske po svetovni vojni.

Ob prvem prelomu se je v treh delitvah poljske države 1772, 1793 in 1795 razdrobila vidna oblika dotedanje poljskosti, poljska država. Istočasno pa se je prerodil poljski duh in se je po mističnem pojmovanju poznejših generacij materijelno kraljestvo umaknilo kraljestvu duha, kraljevsko krono pa je že prej kralj Jan Kazimir v največji stiski izročil mistični kraljici poljske krone, kakor so jo Poljaki zaupno klicali v litanijah, Materi Božji Czestochowski. Spočet pa je bil duh nove Poljske že pred delitvami, sredi XVIII. stol. in se je vžgal ob zapadnoevropskem prosvetljenstvu. Ta duhovni pre-

porod, s katerim je bilo zvezano samospoznanje usodnih napak preteklosti, je bil nujna reakcija na brezupno vidno propadanje poljske državnosti od smrti kralja Jana III. Sobieskega, od konca XVII. stol. dalje. Svojo prvo zmago je slavil ta novi duh med prvo in drugo delitvijo Poljske v Komisiji edukacijnej, prvem prosvetnem ministrstvu v Evropi, ki je položilo temelje poljskega narodnega šolstva, in še bolj v konstituciji 3. maja 1891, s katero je bilo odpravljeno volilno kraljestvo, liberum veto, usodna vloga konfederacij, meščanom in kmetom pa povečane državljanske pravice.

V ozki zvezi s tem duhovnim preporodom se je izvršil začetkom XIX. stol. tudi preporod poljske književnosti, ki je ostala vse do vojne ena najvažnejših prič življenja in snovanja poljskega duha. Ta preporod se je izvršil na začetku XIX. stoletja na razpotju med klasicizmom in romantiko. Klasicizem je pomenjal za samostojno Poljsko zadnjo obliko kulture preteklosti, za bodočnost pa je obetal nove vrednote zaradi tega, ker je bil ozko zvezan kot zunanja forma njena s francosko revolucijo in za Poljake mnogo obetajočimi podjetji Napoleona. Ta si je izbral klasicizem v obliki empira za svoj dvorni slog. Romantika pa je zavela nad obupujočo Poljsko kot svež veter, ki je budil duše k novemu iskrenemu snovanju. Tej romantiki se ni upiral nobeden izmed narodov, ki so se takrat probujali, oprti na dediščino prosvetljanstva in revolucije, k samostojnemu življenju. Usoda je vrgla Poljsko z Nemčijo vred v krog tistih narodov, ki so se po romantiki duhovno preporodili. Iz tega položaja klasicizma in romantike, na razpotju dveh dob poljske zgodovine, je razložljivo, da sta ostali obe smeri odslej nekam usodni kot dva pola, med katerima je poslej nihalo poljsko umetnostno življenje, vse do danes. Oba so smatrali za nekam bistveno poljska, in iz te polarnosti med kultom forme v umetnosti, ki je bistveni znak klasicizma, in neoviranim izražanjem osebnosti in življenja v umetnosti, ki je temelj romantike, se more marsikaj razložiti, kar je značilno za razvoj in značaj poljske kulture. Kljub hudim nasprotstvom med zastopniki enega in drugega načela in kljub temu, da sta teoretično ona dva tudi resnično naravnost nezdržljiva, pa opažamo prav v poljski literaturi, da romantika na višinah svojega izraza ni mogla izhajati brez delnega upoštevanja klasicističnih načel. To ponovno dokazuje staro reklo »les extrêmes se touchent«, nasprotnosti se dotikajo. Največji pesniki poljske romantike, Mickiewicz v Panu Tadeuszu, Krasiński v Irydjonu in Słowacki v W Szwajcarji in v Ojcu zadźumionych, so v svojih največjih delih upoštevali klasicistična načela, kakor je opravičeno poudaril v svoji obrambi klasicizma leta 1913 sedanji poljski poslanik v Jugoslaviji Wl. Schwarzburg-Günther. Temu dodamo lahko tudi značilno dejstvo, da je prav najizrazitejši in največji poljski novoromantik, pesnik, ki v sodobnosti stoji raven Mickiewiczu in Słowackemu, Stanisław Wyspiański, proti kateremu je bil naperjen ves gnev novoklasicistov, ena največjih sintez romantike in globokega doživetja klasične antike.

Glede romantike pa velja drugo za poljsko novejšo kulturno zgodovino osnovno važno dejstvo, da je bil vsak aktivni pokret zadnjih sto let vselej združen z romantično formo poljske kulture. To velja za novembrsko vstajo leta 1830, to velja za januarsko vstajo leta 1863 in to velja končno za

leto 1914 in poljski osvobodilni pokret v svetovni vojni. Prva je bila romantika Mickiewicza in Słowackega, druga je romantika A. Grottgerja in cele generacije historikov v poljski umetnosti, tretja je novoromantika Mlade Poljske z Wyspiańskim.

Nasproti temu se druži v tem času pri Poljakihs vsak pojav kompromisarstva z danim položajem s formalizmom v umetnosti, z intelektualizmom, realizmom ali, kakor so nazvali dobo po vstaji leta 1863, s pozitivizmom v umetnosti. Neposredno pred svetovno vojno se je dvignila proti novoromantični Mladi Poljski klasicistična reakcija v krogu, zbranem okrog časopisa *Museion* v Krakovu. In značilno je v zvezi s povedanim, da se je klasicizem konec vojne in v likovni umetnosti povojne Poljske ojačil in preporodil, saj v svobodi romantični temelj ni več nujen.

Kakršnakoli pa je bila, naj je bila izrazito romantična kakor od leta 1815—1863 in ali je zavedno spajala svoj ogenj kakor Mlada Poljska z ognjem prvih romantikov, ali pa se je vdajala realizmu in naturalizmu kakor v drugi polovici XIX. stol., vedno je bila poljska kultura v zadnjem stoletju pred svetovno vojno predvsem krepčilo duhov. Pri tem so se menjavale vloge med besedno umetnostjo, filozofijo in likovno umetnostjo. Prvo službo je izkazala narodu romantična literatura z velikani Mickiewiczem, Krasińskim in Słowackim. Tesno se ji je pridružila filozofija v mistični obliki mesianizma, naziranja, da je Poljska podobno Kristusu po mučenju pokopana za tri dni, da nato tem svetlejša vstane.

Drugo službo je izkazala poljska kultura narodu v likovni umetnosti druge polovice XIX. stol. z Grottgerjem in Janom Matejkom in v realistični zgodovinski literaturi Henryka Sienkiewicza in drugih. Tretjo službo pred zoro vstajenja nove Poljske pa je izkazala narodu likovna in besedna umetnost Mlade Poljske z deli Jacka Malczewskega in Stanisława Wyspiańskega. Značilno je, da tedaj posebno zgodovinska znanost sledi poklicu te službe naroda in še konec vojne izide veliko delo o Vzrokih propada Poljske.

Vojni sledi drugi prelom v poljski duhovni kulturi, prelom, ki se zdi, da ne bo manj važen za bodočnost, kakor je bil prvi prelom v XVIII. stol. za njeno preteklost.

Leta 1918 je bila proglašena samostojna poljska republika, ki je bila naslednje leto 1919 po versailleskem miru priznana in povečana.

Vsa poljska kultura se je na mah znašla pred popolnoma novim položajem. Dolžnost službe narodu v borbi za svobodo, je sedaj odpadla. In kakor je leto 1863 s ponesrečeno vstajo izpodbilo tla romantiki, ki jo je pripravljala, je leto 1918 sicer potrdilo novo romantiko Mlade Poljske kot zgodovinsko vrednoto, na drugi strani pa nakazalo vsemu poljskemu življenju tako nove smeri, nove okvire in nove vidike, da bi bil čudež, če bi bila mogla vzdržati naval novih razgledov vsebina dotedanje poljske kulture, posebej poezije in umetnosti. Znanost in umetnost, filozofija in časnikarstvo so morali zapustiti svoje dotedanje organizatorične lupine in si ustvariti nove, da novim smotrom ustrezno povežejo dosedanjih služb odvezane sile. Najbolj viden je prehod v novi čas v literaturi in likovni umetnosti, nič manj značilen, a bolj rezek je v znanosti in posebno v publicistiki.

Samo po sebi je razumljivo, da se je v novi državi izredno razvilo časnikarstvo, ki je bilo postavljeno pred čisto nove naloge. Leta 1929 je v republiki izhajalo okoli 1750 poljskih časnikov. Največjo naklado ima in najbolj se je razvil *Ilustrowany Kurjer Codzienny* v Krakovu, ki izhaja dnevno v več kot 100.000 izvodih. Bliža se temu številu *Kurjer Warszawski* in *Kurjer Poranny*. Izmed strankarskih glasil pripadata nacionalno-demokratski stranki tkzv. endeciji *Gazeta Warszawska* in *Kurjer Poznański*. Vladni blok zastopata *Gazeta Polska* (ki je prav dobro urejevana in se odlikuje zlasti po tem, da nima senzacij) in *Polska Zbrojna*; važno vlogo igra še vedno konservativni, obenem vladni *Czas* v Krakovu, četudi se je njegov pomen zelo zmanjšal. Lepo tradicijo imajo ilustrirani časopisi *Tygodnik ilustrowany*, *Świat* in *Światowid*. Najvažnejše književno glasilo so *Nowości literackie*, za inozemstvo pa *La Pologne littéraire*, zadnje čase tudi tednik »Pion« (v duhu vladnega bloka). Med revijami se odlikuje zlasti *Przegląd współczesny* (Sodobni pregled). Je pa še cela vrsta drugih literarnih in političnih glasil. »Institut Literacki«, ki obstoja že par let v Warszawi, namerava začeti z izdajanjem novega literarnega četrtletnika, od l. 1932 dalje pa izdaja pod uredništvom Zygm. Szwejkowskega *Rocznik Literacki* (Slovstveni letnik).

Poljska znanost je bila prav tako postavljena pred nalogo, da se predvsem organsko uredi v organizem nove države, v drugi vrsti pa da izgradi svojo organizacijo tako, da bo ustrezala potrebam rednega sodelovanja s svetovno znanostjo. V splošnem lahko rečemo, da je Poljakom ideal t. zv. stroga znanost. Matematične in prirodne vede prevladujejo pred humanističnimi. Posebno pa je značilno za poljsko sodobno filozofijo, da v nji prevladujejo matematizujoči logisti, ki se ogibajo za današnje življenje aktualnih problemov praktične filozofije, sociologije, etike itd. Izvzeti pa je treba seveda zlasti pedagogiko, ki ima celo vrsto strokovnih glasil in je usmerjena prav v duhu praktičnih ved, predvsem sociologije.

Vodstvo znanstvenega življenja imajo Poljska Akademja Umiejętności v Krakovu, Znanstveno društvo v Lvovu, Warszawsko društvo znanosti v Warszawi, Znanstveno društvo v Poznanju in Znanstveno društvo v Wilnu. Razen njih uspešno deluje cela vrsta strokovnih znanstvenih društev. Za vlogo poljske znanosti v slovanski znanosti posebej ima poseben pomen *Studjum słowiańskie* — Zavod za slovanske studije pri Krakovski univerzi, kjer deluje tudi naš rojak prof. Voj. Molè.

Velik del znanstvenega življenja in prizadevanja, predvsem pa vzgoja naraščaja se kakor drugod osredotočuje na visokih šolah. Te so v republiki Poljski sledeče: Drž. univerze v Warszawi, Krakovu, Lvovu, Wilnu, Poznańu; tehnike v Lvovu in Warszawi; Kmetijska visoka šola v Warszawi; Rudarska akademija v Krakovu; Živinozdravniška v Lvovu; Umetnostna visoka šola v Warszawi; Umetnostna akademija v Krakovu; Zobozdravniška visoka šola v Warszawi. Nedržavne so pa: Katoliška univerza v Lublinu, prosti univerzi v Warszawi in Łodzi, trgovska visoka šola v Warszawi, trg. vis. šola v Krakovu in visoka šola za zunanjo trgovino v Lvovu.

Najbolj zanimivo pa se nam pokaže obraz sodobne poljske kulture v povojni literaturi in likovni umetnosti. Obe ti dve duhovni kulturni stroki

se podobno kakor v poljski polpreteklosti v času historičnega realizma in novoromantizma še tudi danes prav srečno izpopolnjujeta in nudita skupaj vzeti zares zaokroženo sliko o smereh, po katerih sili poljska duhovna stvariteljskost povojnega časa v dejanja. Tu se posebno jasno kaže tudi v povojni dobi za novejšo poljsko stvariteljsko kulturo že podčrtana značilna polarnost romantike in klasicizma. Vodilni umetniški stroki povojne dobe, kakor že polpreteklosti, sta zopet književnost in slikarstvo. Manj velja to za arhitekturo in umetno obrt. Dočim se je preporod poljske umetne obrti v pohoštvni stroki izvršil z naslonom na biedermajsersko obliko, to je meščanskemu okusu in gmotnemu stanju prilagojeni odcepek klasicizma, se je razvijal v rezbarski in podobarski deloma z naslonom na motiviko in tehniko ljudske obrti (šola za umetno obrt v Zakopanem v Tatrah); lončarstvo in kilimarstvo, to je preprogarstvo, tkalstvo in veziljstvo pa z naslonom na ljudsko tradicijo, pri kilimarstvu posebej z močnim upoštevanjem sodobne oblikovnosti, posebno kubistične, s primesjo klasicističnega in biedermajserskega okusa posebno glede barv. Splošno lahko rečemo o povojni, močno razviti poljski umetni obrti, da v veliki meri, čeprav po svoje in umetniško plodovitejše izvaja dediščino setve, ki jo je sejal s svojim naziranjem o poljskem narodnem slogu poljski Ruskin, odlični kritik zač. XX. stol. Stanisław Witkiewicz (1831—1915).

Arhitektura je bila na Poljskem že pred vojno prva, ki je proglasila obnovo svojega področja z naslonom na slog, ki je po mnenju njenih propagatorjev resnično poljski, klasicizem dobe Stanisława Augusta, na tisti klasicizem, ki se ga kot sloga poljskih plemiških dvorcev drži melanholični spomin na dobo očetov in praočetov, na dobo, ki se zrcali v Panu Tadeuszu, na dobo, ki se je drži spomin na zagrizeni odpor proti tujemu gospodarstvu. Glavni zastopniki te struje so bili Czesław Przybylski, restavrator kraljevega gradu na Wawelu Szyszko-Bohusz, Marjan Lalewicz in drugi. Z njihovim stremljenjem se je dobro družila že omenjena obnova pohoštvene obrti z naslonom na biedermajserski gladki meščanski poklasicizem iz let 1820—40. Pred vojno je bila ta kolikor toliko romantično nadahnjena struja precej močna in je odrinila celo Witkiewiczzev zakopanjski slog v drugo vrsto. Po vojni pa sta obe ti dve struji stopili v ozadje pred izrazitim modernizmom, kolikor ne direktno kubizmom, ki je ravno v arhitekturi našel najugodnejše predpogoje in ga je pozneje podprlo geslo sodobne nove stvarnosti. Sila časov je tako kakor drugod tudi na Poljskem podpirala obnovo na čim bolj ekonomičnih podlagah. Vendar pa tudi danes pri monumentalnih zgradbah posebno v Warszawi opažamo, da se ti stvarnosti in smotrnosti pridružuje prav pogosto neke vrste moderniziran, izčiščen klasicizem, ki je kot ekstrem prav za prav naravno združljiv s samo stvarnim kubizmom. Vtis imam, da bo na Poljskem, kjer je kakor že deloma v Poznanju, posebno pa v vzhodnejših mestih z Warszawo na čelu klasicistični milje tako rekoč bistven, in tudi največji revolucionar ne more popolnoma utajiti njegovih kvalitete, klasicizem ena bistvenih komponent razvoja arhitekturne bodočnosti, posebno ker marsikaj kaže, da bo tudi svetovna sodobna stvarnost končno zajadrala v neke vrste klasicizem, če že ne toliko po otipljivem videzu, vsaj po notranjem duhu.

Zares zaokroženo in po našem najvernejšo sliko o kulturnem razpoloženju sodobne poljske duše pa dobimo v razboru povojne književnosti in slikarstva.

Notranji preobrat je v literaturi označen in utemeljen predvsem s tem, da stopi z dosego svobode na mesto narodnega interesa, ki je doslej vezal vse druge, osebno doživljanje in občečloveški interes. Ta preobrat se javlja pri Poljaki v primeri z drugimi evropskimi narodi z nekim značilnim zapoznjem; zunanje se kaže predvsem v celi vrsti pojavov artističnega značaja. Artistično pomeni toliko kot formalni, izrazni, ne toliko vsebinsko umetnostni značaj. Taki pojavi so ekspresionizem, futurizem in irrealizem ali kult umetnosti brez podlage vsakdanje, ampak le skrajno abstrahirane resničnosti. Iz uvodoma povedanega je razumljivo, da te smeri do konca vojne med Poljaki niso mogle najti pravih tal. To je čudno tem bolj, ker jim ni manjkalo posameznih širiteljev in je bil celo med vodilnimi propagatorji kubizma in ekspresionizma Poljak Guillaume Apollinaire Albert, s poljskim imenom Kostrowiecki (1880—1918).

Tik pred koncem vojne pa se je pojavil leta 1917 kot nekak podzavesten izraz bližajoče se svobode v Poznanju, ki dotlej ni igral vidne vloge v poljskem kulturnem življenju, pod uredništvom Jurija Hulewicza časopis za umetnostno in duhovno kulturo Zdrój (Vir), ki je postal glasnik ekspresionizma med Poljaki. Kumoval je temu gibanju znani predvojni poljski pisatelj Stanisław Przybyszewski, najpomembnejši pesnik tega kroga pa je bil eden najagilnejših propagandistov novih struj med Poljaki, Emil Zegadłowicz. Ekspresionizem v obliki, kakor jo je propagiral Zdrój in posebno Zegadłowicz, naj bi bil neke vrste radikalnejša oblika romantike, s katero je bil ekspresionizem itak notranje soroden. Posebno se je dvignil v tej zvezi kult poezije Slowackega. Leta 1920 je Zdrój prenehal, ker se je težišče umetniškega življenja v novi državi naravno pomaknilo v Kraków, ki je imel po tej strani največjo tradicijo, in v Warszawo, ki je kot glavno mesto državnega življenja morala pritegniti tudi čim več kulturnih sil. Tu se je še isto leto 1920 združila največja povojna literarna skupina pod imenom-geslom Skamander. Poleg ekspresionistov so se medtem pojavili futuristi, ki so po vzoru Marinettijevega proglasili leta 1921 manifest poljskega futurizma, in pozneje skupno s formisti pod vodstvom slikarja-književnika Ignacija Witkiewicza ustanovili v Warszawi skupno glasilo z naslovom Nowa sztuka — Nova umetnost, 1922 pa v Krakovu, odkoder je to gibanje deloma izšlo, Zwrotnico (Kretnico). Glasili so čisto umetniško formo.

Zegadłowicz se je po ukinitvi Zdroja zavzel najprej za primitivizem in po njem našel pot do ljudske poezije. Že leta 1920 je ustanovil v Warszawi v tem smislu glasilo Ponowa (Obnova), katere nadaljevanje je skupina okrog Czartaka, ki poleg verskega, domnevno arianskega mysticizma v smislu filozofa in kritika Stanisława Brzozowskega propagira povratek k zemlji, h grudi, in kultu tatranskega Podhala predvojne poljske poezije stavi nasproti kultu Beskidskega miljeja, obenem pa se formalno in miselno naslanja na slog in vsebino bajnih ljudskih izročil. Največje delo te smeri je Zegadłowiczeva pesnitev Dziewanny. V zvezi s tem obnovljenim regionalizmom v poljski

poeziji se pojavljajo odslej drugi regionalizmi tako pri Žeromskem v največjem povojnem delu *Wiatr od morza* (*Veter od morja*), kjer je uvel v literaturo zemljo Kaszubov na poljskem Pomorju in pri Gustavu Morcineku, ki je svoj *Wyrańbany chodnik* (*Izkleščena pot*) zasnoval v šlezkem miljeju; ta milje goji tudi privrženka Czartaka Zofja z Kossaków-Szczucka.

Czartak predstavlja za povojno poljsko pesništvo poleg že omenjenega Skamandra nedvomno najvažnejšo skupino. Njegov arianski mysticizem ga je sicer pogosto zavel na pota, ki vodijo od umetnosti proč, povratek k zemlji in ljudstvu ter njega oblikovnosti pa je rodil podobno kakor v slikarstvu tudi v literaturi simpatične sadove.

Med vsemi temi skupinami najvažnejša, najstalnejša in zato za poljsko povojno literaturo nekam osrednja je skupina, ki nosi simbolično ime-geslo Skamander. Ime Skamander obenem že tudi kaže na neko zvezo z Mlado Poljsko. Izposodila si ga je namreč iz Wyspiańskiego drame *Akropolis*, kjer nastopa Kraków kot Troja, Wisła kot Skamander. V izbiri imena se torej skriva polno pomembnosti. Ta skupina je od začetka (1920—1924) izdajala glasilo pod imenom Skamander, od 1924 dalje pa ima svoje, za poljsko literarno življenje odslej vodilno glasilo *Wiadomości Literackie* v Warszawi, ki jih kakor že zadnje letnike Skamandra urejuje eden najgibčnejših organizatorjev poljskih literarnih pokretov Mieczysław Grydzewski (* 1894). Posebnost te skupine in tega literarnega glasila je, da je bila zmožna zbrati okrog sebe pod geslom ustvaritve visoke artistske kulture pesništva predstavnike najrazličnejših, v teorijah pogosto nasprotujočih si struj. Značilno za poljske kulturne razmere je, da je objela v svojih članih ves krog med pododvanima ekstremoma romantiko in klasicizmom ali po povojnem povedano med ekspresionizmom in skrajnim formizmom ter celo futurizmom. Ustanovitelji te skupine so najbolj znana imena povojnega poljskega pesništva: Jan Lechoń, Juljan Tuwim, Jarosław Iwaszkiewicz, Kazimierz Wierzyński in Antoni Słonimski. Njim so se pridružili I. K. Iłakowiczówna, ki jo smatrajo za največji pesniški pojav mlade generacije, in drugi.

Poezija, ki je že v *Mladi Polski* nadkriljevala prozo po neposrednosti umetniškega izraza, je tudi v povojni literaturi ohranila svoje prvenstveno stališče. Stari pesniki predvojne dobe stoje sicer ob strani, vseeno pa vsaj Jan Kasłowicz in Leopold Staff obdržita delen pomen in se lahko trdi tudi v drugem oziru, da pesniška smer Mlade Polke še ni umrla in v precejšnji meri živi naprej. Za povojno poezijo je značilno, da porablja vse sodobne smeri od futurizma in njegovega vitalizma do klasicistične umerjenosti, da še naprej goji »besedo« in v tem naravnost spominja na magično pomembnost besed, ki jo je glasila romantika (Juljan Tuwim, Jarosław Iwaszkiewicz). Estetiziranje je znak skoraj vseh sodobnih pesniških struj, prav tako izrazit intelektualizem. Pristaš futurizma, ki pa pri njem prehaja v klasicizem, je Kazimierz Wierzyński, katerega Laur olimpijski je dobil nagrado na Olimpijadi v Amsterdamu.

V primeri s to osrednjo skupino, ki združuje več ali manj vse tvorne sile poljske poezije prvega desetletja po vojni, ima le malenkosten pomen skupina izrazitih klasicistov, nadaljujočih smeri Museiona.

Povojna proza je neprimerno manj revolucionarna kakor poezija. Čeprav v posameznih novih pisateljih delujejo vplivi predvojnih, je vseeno tu razmerje do predvojne proze tako, da so vsi veliki prozaiki predvojne dobe, ki so preživeli osvobodjenje, postali čez noč neaktualni. Celo ljudje, ki so kakor W. Sieroszewski aktivno sodelovali v borbi za osvobodjenje, po vojni niso mogli več doseči prave aktualnosti. Tako se ni mogel oživetiti več Józef Weyssenhoff (1860—1951), ki je svoj čas zaslul s svojim Podfilipskim (*Żywot i myśli Zygmunta Podfilipskiego*) in *Sprawo Dołegi*. Isto velja za pisatelja slavne kmečke epopeje *Chłopi — Kmetje* Wł. St. Reymonta (1868—1925) ali za nekdanj v Nemčiji in Poljski proslavljenega Stanisława Przybyszewskiego (1868—1929), ki se je po vojni skušal rešiti s tem, da je proglasil ekspresionizem. — Tudi Waclaw Berent (1873—), ki je dal na pragu novega časa 1918 eno svojih glavnih del *Żywe kamienie*, ni mogel oživetiti. Edini, ki je zmagal novi čas in v svobodi svoje domovine doživel nov razcvet, je pisatelj *Ludzi bezdomnych, Popiołov in Wierne rzeke* Stefan Żeromski (1864—1925), ki je v *Wiatru od morza* ustvaril eno glavnih del povojne poljske proze in ki se je v svojem *Przedwiośniu — Predpomladjo* odločno postavil v borbo proti boljševizmu.

V povojni prozi prednjači poleg njega iz nove generacije epik legij Piłsudskega in pisatelj družabno moralnih tem kakor je General Barcz, Julij Kaden-Bandrowski, ki je spojil povojni ekspresionizem z baročno besednostjo. Velik uspeh je doživela Zofja Nałkowska, dalje Ferdynand Goetel in Zofja z Kossaków-Szczucka, ki je v *Požogi* napisala enega najboljših vojnih romanov. Precej senzacionalno se je uveljavil — toda bolj v inozemstvu kakor na Poljskem — s svojimi fantastičnimi popotnimi doživljaji Antoni Ossendowski. Najuspešnejši pisatelj v prozi je v zadnjih letih Marja Dąbrowska s svojo tetralogijo *Noce i Dnie*, ki ji je prinesla državno književno nagrado. V zvezi z njo, ki jo v nasprotju z baročnim ekspresionizmom Kadena Bandrowskega odlikuje preprost jezik in preprost realizem v smislu nove stvarnosti ter kot odpor na intelektualizem pozitivnost v moralno-etičnem pogledu, in z drugimi njej sorodnimi pojavi ugotavljajo poznavavci poljske literature, da se je leta 1933 izvršil v poljski književnosti važen preokret, naperjen predvsem proti mednarodnemu intelektualizmu. Povratek h grudi in ljudstvu, ki ga je glasil že Zegadłowicz in njegov krog, naj ustvari novo, boljše od današnje, literaturo.

Deloma zelo podobno sliko kakor literatura, a po svoje vendar zopet svojevrstno, nam kaže razvoj poljskega slikarstva po vojni. Že pred vojno se je dvignilo okr. leta 1910 proti postimpresionizmu Mlade Poljske geslo neoklasicizma, ki so ga posebno glede arhitekture smatrali naravnost za poljski narodni slog. Kakor smo videli, je ta smer v arhitekturi povojne dobe skoraj popolnoma odmrla. Ne moremo pa tega trditi za slikarstvo, kjer igra klasicizem in njega principi isto polarno vlogo kakor v literaturi, in je posebno močen v največji umetniški skupini, ki se je zbrala pod imenom-geslom *Rytm*.

Povojni razvoj se pričenja istodobno z novimi gesli v literaturi prav na koncu vojne vzporedno poznanjskemu *Zdroju* v skupini formistov v Krakowu

leta 1917. Skupina je obstojala do leta 1922. Glavni glasnik novih, deloma že okr. 1910 proglašanih protiimpresionističnih načel in po svoji osrednji pomembnosti in široki okvirnosti literarni skupini Skamandra soroden pa je leta 1922 ustanovljeni Rytm. Ritem že sam pomeni red proti naturalističnemu neredu ali slučajnosti impresionizma in naturalizma, posebej pa pomeni on podreditev po umetnosti oblikovane narave stvariteljski volji umetnika. Njegovi ustanovitelji so bili Waclaw Borowski, Ewgeniusz Zak in Wł. Skoczylas. Duhovni vodja in obenem živa vez te skupine s pariškim umetnostnim središčem je bil Zak, ki je kakor Borowski gojil novoklasično oblikovnost. Poseben pomen za to skupino in za preporod poljske grafike pa ima pred kratkim umrli Skoczylas.

Poleg te osrednje skupine je več drugih skupin propagiralo izrečno nove ideale likovne umetnosti od kubizma preko futurizma do surrealizma. Imena teh skupin so bila zgovorna kakor Awangarda, Blok, Praesens. Med propagatorji ekstremnih umetniških idealov se odlikujejo posebno Gotlieb, St. J. Witkiewicz in K. Witkowski. Večja skupina precej internacionaliziranih slikarjev živi v Parizu, kjer so leta 1928 ustanovili Krožek poljskih umetnikov v Parizu. To so Moïse Kisling, Louis Marcoussis, pred kratkim umrli Leopold Gotlieb, Tamara Lempicka in dr.

Podobno skupini pesnikov okrog Skamandra ima v slikarstvu povojne Poljske osreden pomen že omenjeni Rytm, ki je po tretjem svojih ustanoviteljev, po svoji lanski razstavi tudi Ljubljčanom znanem Wł. Skoczylasu in njegovi šoli dal največji izraz poljski narodni sestavini v likovni umetnosti po vojni. Skoczylas, ki se je tudi motivno naslonil na ljudsko umetnost, je iz nje črpal posebno primitivne formalne pobude, ki so ustrezale v okviru novega gesla, po katerem stvariteljeva volja radi zakonitosti umetnine kot individua po svoje razpolaga z naravo in njenimi pojavi. — V ožji njegov krog spadajo odlični poljski grafiki povojne dobe, ki so razvili poljsko grafiko do ene prvih v sodobnosti; ti so Bogna Krasnodębska-Gardowska, Janina Konarska, Marja Dunin, Tadeusz Kulisiewicz in dr. Poleg tega, da mnogi od njih podobno Skoczylasu oblikujejo posebni poljski ljudski in naselbinski milje, se pri njih opaža posebno tudi, kako so pobude ljudske umetnosti na uspešen način sprostile njihovo domišljijo in jo dvignile naravnost do srednjeveškega vsebinskega in izraznega bogastva.

Poleg Skoczylasa in njegove šole zavzema posebno mesto v sodobnem poljskem slikarstvu Zofja Stryjeńska, ki je z ljudsko motiviko združila pridobitve kubizma in deloma tudi sodobnega klasicizma in je po svojih Slovanskih bogovih, Koledah in Poljskih plesih ustvarila za zakladnico sodobne poljske narodne umetnosti enega najvažnejših prispevkov.

Vidno vlogo v povojnem poljskem slikarstvu igrajo dalje učenci profesorja Pruszkowskega, ki so se organizirali v dveh glavnih skupinah, dalje pristaši Bractwa św. Łukasza in pa vodja Wileńske umetniške skupine Ludomir Ślendziński. Vse te skupine se v mnogem naslanjajo na pobude historičnega slikarstva, posebno renesanse, ki je našla v Ślendzińskem in njegovem skulpto-malarstvu (poslikanem in s slikarijo združenem reliefu) entuziastičnega ob-

čudovavca, kateri jo po svojih delih po svoje zanimivo in polnovredno po-
doživlja in obnavlja.

Podobno kakor v literaturi vidimo torej tudi v slikarstvu močno osrednjo
skupino, ki se poslužuje gesel in principov nove umetniške oblikovnosti, a pri
tem ne zanikuje svojih zvez s preteklostjo; prevzela je tudi mnoge klice iz
predvojne dobe, posebno misel poljske narodne likovne umetnosti, katero
z uspehom vodi k razcvetu.

Samo na kratko se končno ozrimo na sodobno gledališče in kritiko na
Poljskem. Obnova poljskega gledališča je izšla pred vojno od Narodnega
gledališča v Krakowu. Po vojni se je gibanje po obnovi osredotočilo na
warszawska gledališča Teatr Polski, Teatr Narodowy, Teatr Reduta in sedaj
že ne več obstoječi Teatr imienia Bogusławskiego. Veliko vlogo v povojni
obnovi gledališča igrajo posebno Aleksander Zelwerowicz, vodja Drž. zavoda
za gledališko umetnost v Warszawi, ki je letos s svojimi učenci obiskal Jugo-
slavijo in goji realistično smer, dramaturški teoretik in modernist slikar in
pisatelj St. J. Witkiewicz, dalje ustanovitelj Teatra Reduta v Warszawi Juljusz
Osterwa, ki se je pozneje preselil v Wilno in je zdaj dve leti ravnatelj gleda-
lišča v Krakowu in končno vodja bivšega Teatra im. Bogusławskiego L. S.
Schiller.

Za poljsko književno vedo je značilen kult romantike, posebno Mickie-
wicza (Artur Górski, Stanisł. Pigoń in dr.). Izmed pomembnih predvojnih
kritikov živita v posledicah svojega dela za povojni čas posebno propagatorja
narodnega sloga in Podhala Stan. Witkiewicz, ki ga imenujejo poljski Ruskin,
in kritik Mlade Poljske St. Brzozowski, čegar kulturna filozofija je postala
duhovna podlaga skupine Czartak. Poseben pomen ima asimilirani žid Wil-
helm Feldman, ki je sestavil poleg obsežnega zelo intenzivnega kritičnega
dela v knjigi *Współczesna literatura polska* najboljši prikaz poljske literature
od srede XIX. stol.; po vojni ga je dopolnil in nanovo izdal Stefan Kołaczkow-
ski. V povojni kritiki pa se odlikujejo posebno tale imena: Zygmunt Wasilew-
ski, Karel Irzykowski, kot kritik in propagator novodobnih struj, in
posebno odlični publicist in prevajavec, čegar prevodi so dosegli že 100
zvezkov, ter duhoviti kritik Tadeusz Boy-Żeleński, ki je ena izmed naj-
vidnejših postav povojne poljske publicistike.

Če sedaj kratko strnemo svoja izvajanja o povojni duhovni kulturi
Poljske, moramo podčrtati predvsem značilno vlogo intelektualizma in pozi-
tivizma, ki se jarko odraža že v dejstvu, da v poljski znanosti odločno pre-
vladujejo matematično-naravoslovske vede nad humanističnimi in ki igra
tako veliko vlogo tudi v literaturi. Značilno je dalje posebno za umetnost
vseh vrst in publicistiko podobno kakor v vsi sodobni Evropi naravnost ne-
pregledno strujanje v vse smeri, od konservativnih do najbolj revolucionarnih.
Kljub temu dvema v široki vsečloveški svet in največjo svobodo misli in
akcije usmerjenima sestavinama pa je značilno tudi za sodobno poljsko
kulturo polarno vokvirjenje njenega jedra med likovna principa klasicizma
in romantike, med razum in srcé. Ta vokvirjenost z malimi izjemami vsega,
kar se vrši važnega v poljski duhovni kulturi, je tudi tisto trdno jedro,
po katerem se poljska povojna duhovna kultura kljub svojemu navideznemu

internacionalizmu loči kot svojska, specielno poljska od drugih. Temu se pridružuje še vpliv velikega spoštovanja do preteklosti, posebno do duhovne kulture romantike, ki ga ves sodobni kriticizem ni mogel iztrgati iz poljskih src; to spoštovanje deluje vsaj latentno tudi tam, kjer nima naravnost aktivne vloge. Posebno važen moment pa je v poljski kulturi poglobitev v lastno, v ljudsko, do neke mere lahko rečemo, rasno bistvo. Na teh osnovah sloni današnji mednarodni ugled poljske grafike in umetne obrti, na teh osnovah sloni krog Czartakovcev in velik del ostale uspešne povojne poljske literature. Glede humanističnih ved poljske znanosti pa v nasprotju s pozitivnimi, ki so mednarodne, velja, da posvečajo vso skrb poglobitvi v lastno preteklost, v lastno človečnost in v lastno duševnost. Zelo značilna je za stanje sedanje poljske kulture dalje izredna vloga žen v nji. V grafiki so poleg Skoczylasa žene kar na prvem mestu, v slikarstvu je Tamara Lempicka svetovno znana, v prozi velja danes za prvo in za količino, ki postavlja v senco celo Julja Kadena Bandrowskega, Marja Dąbrowska, da ne imenujemo Nalkowske in z Kossaków Szczucke, ki sta v prvih vrstah, v pesništvu mlajšega roda pa stavijo Hłakowiczówna na prvo mesto.

Ob zaključku vidimo tudi, da je absolutni prelom med povojno in predvojno stvariteljnostjo v duhovni kulturi samo navidezen, samo teoretičen, da več ko očitvidna neaktualnost predvojnih stvariteljskih veličin še ne pomeni tudi, da so postale neaktualne vse vodilne duhovne smeri in sile predvojne dobe. Mnoge smo videli, kako so z uspehom oživele, ker jih je nosil poljski narodni instinkt s seboj v novo dobo in jim pomagal do veljave. Prelom je, kakor v vsi Evropi, res osnoven in mogoče naravnost usoden, instinkt pa je neuklonljiv in ta praslovanski instinkt je redkokje tako čisto in tako bogato nagromaden kakor prav na Poljskem.

Če se povrnemo k mislim začetka, ponavljamo, da se umetnost, ki je bila v najrazličnejših svojih oblikah, posebno pa v književni in slikarski panogi do vojne Poljakom najzanesljivejše »krepčilo src« (pokrzenie serc, kakor so se izražali romantiki), tudi po vojni ni izneverila ti svoji važni vlogi. Čeprav ni več in ni treba več, da bi bila toliko krepčilo kakor prej, je pa brez oporekanja verno zrcalo snovanj in iskanj duhovnih potov v novih razmerah, ki jih ni mogoče ne meriti, ne zadovoljiti s starimi merili. Kljub navidezni aktivnosti bi si upali trditi, da je tudi sodobna poljska umetnost bolj pasiven kakor aktiven činitelj, da bolj izraža in kaže dano življenje, kakor bi ga oblikovala. Ker je pa tudi v nji izredno močen rasni instinkt, je nedvomno ona tudi slutnja nečesa, kar prihaja, česar pa noben matematičen račun, pa tudi nobena duhovna spekulacija ne more izračunati. Važna je zato zadnja ugotovitev, da je poljska duhovna kultura izkušnjo pred novim, povojnim svetom prestala in stoji, kakor v dobi Mlade Poljske, tudi po vojni v krogu svetovnih kultur samosvoja, »s plavico v laseh in s srpom v roki ter čaka, da požanje svojo setev«.